

AZ 1/F ZAJ MARKOVI TULAJDONSÁGÁNAK VIZSGÁLATA

Nagy István

V. éves fizikus hallgató

Témavezető :

Dr. Kiss László

Gingl Zoltán

JATE, Kísérleti Fizikai Tanszék

Szeged

1992

AZ 1/F ZAJ MARKOVI TULAJDONSÁGÁNAK VIZSGÁLATA

Nagy István
V. éves fizikus hallgató

Az 1/f zaj több mint fél évszázada tett felfedezése óta folynak kísérletek arra vonatkozóan, hogy eredetét megmagyarázzák. Ezen zajtípus előfordul a félvezető eszközöktől kezdve egészen a biológiai rendszerekig. Az időbeli és statisztikus tulajdonságai a mai napig nincsenek teljes egészében feltárva. Az elért eredmények ellenére még nem született olyan általánosan alkalmazható modell, mely gyakori előfordulására és speciális tulajdonságaira egyaránt választ adna.

Az 1/f zaj statisztikus elemzése során merült fel a markovi tulajdonság ellenőrzésének gondolata. A Markov-folyamatokat leíró átmeneti valószínűségek 1/f zajok esetében való mérése egy rekurziós formula felállítását teszi lehetővé. Ez egyben az 1/f folyamatok egyszerű, egy elemi Markov-folyamatot feltételező iterációs modelljét is jelentené. A rekurzió elvégzésével kapott zaj tulajdonságait az eredeti folyamatéval összehasonlítva vonunk le következtetéseket. A rekurziót két, számítógéppel modellezett, Markov-folyamattal teszteltük. A vizsgálatokhoz szükséges 1/f zajok számítógépes szimulációkból és valódi fizikai rendszerekből származnak.

Nagy különböző eredetű Gauss-eloszlású 1/f zaj vizsgálatából azt kaptuk, hogy nem elegendő az átmeneti valószínűségek ismerete az 1/f zajok időbeli leírásához, az 1/f folyamatok nem jellemezhetők elsőrendű Markov-folyamatként.

Témavezető : Dr. Kiss László adjunktus,
Ginçl Zoltán tanársegéd
JATE, Kísérleti Fizikai Tanszék

TARTALOMJEGYZÉK

1.	Bevezetés.....	2
2.	Az $1/f$ zaj és a markovi tulajdonság.....	3
3.	A mérési elv.....	6
4.	Az algoritmus tesztelése.....	10
5.	Gaussi $1/f$ zajok vizsgálata.....	14
5.a	Számítógépes modellek.....	15
5.b	Kísérleti modellek.....	20
6.	Az eredmények összefoglalása.....	24

1. BEVEZETÉS

E dolgozat tárgya egy speciális zajtípus, melyet $1/f$ zajnak neveznek. A század első felében kezdődő elektronikai mérések során figyeltek fel rá, mint az alacsony frekvenciákon erős többlettel rendelkező zajra [1]. A későbbi vizsgálatok pontos definíciót és számos modellt eredményeztek [1,2]. Aktualitását azonban nem vesztette el, ugyanis a vizsgálatok során kiderült, hogy nemcsak az elektronika területén fordul elő, hanem olyan folyamatról van szó, amely általánosan megtalálható a természeti jelenségek körében [3]. A felépített modellek azonban gyakran csak egy-egy speciális területen érvényesek, a zajtípus eredetére vonatkozó általános magyarázattal nem tudnak szolgálni.

Célunk az $1/f$ zaj egyszerű, egy elemi folyamatot feltételező modelljének vizsgálata. Ez az $U_{n+1}=T(U_n)$ iterációs egyenleten alapul, amely sztochasztikus függést biztosít az általa szolgáltatott értékek között. Olyan algoritmust készítünk, amely a Markov-folyamatokat jellemző átmenetmátrixok felhasználásával végzi az említett iterációt. Átmenetmátrix az $1/f$ folyamatokhoz is rendelhető, ily módon lehetőség nyílik a markovi tulajdonság vizsgálatán keresztül egy iterációs modell felállítására.

A vizsgált $1/f$ folyamataink számítógépes modellekből és valódi fizikai rendszerekből származnak. Négy zajforrást készítünk, melyek a folyamat előállításának módjában különböznek. Ezzel alkalom adódik a különböző eredetű $1/f$ zajok kísérleti vizsgálatára. Valamennyi a Gauss-eloszlást követi, amely a legáltalánosabban előforduló zajtípus.

2. AZ $1/f$ ZAJ ÉS A MARKOVI TULAJDONSÁG

A vizsgálatainkban szereplő folyamatok véletlen jellegűek. A véletlen események mögött statisztikus törvényszerűségek húzódnak meg. Emiatt az analóg és számítógépes modelljeink jellemzőinek leírását a valószínűségelmélet segítségével tehetjük meg.

2.a $1/f$ folyamatok

Ha a különféle eredetű zajokat a teljesítménysűrűség-spektrumuk alapján csoportosítjuk, azt mondhatjuk, hogy az $1/f$ zajok a fehér és az $1/f^2$ spektrumú folyamatok között találhatók. A konstans teljesítménysűrűség-spektrumú zajokat fehérnek nevezzük: $S(f)=\text{konst.}$ Ilyen alakban a zaj energiáját kiszámítva, végtelennek adódik. Az autokorrelációs függvény a Dirac- δ függvény, ami azt jelenti, nincs korreláció a zajfolyamat egyes értékei között. A reális fehérzajú jelek sávkorlátoltak. Fehérzajt mutat például egy R értékű ohmos ellenállás. Ezt a zajt termikus zajnak is nevezik, T hőmérsékleten $S(f)=4kTR$ a spektrum értéke, konstans, ahol k a Boltzmann-állandó [6]. Ha a teljesítménysűrűség-spektrum $S(f)\sim 1/f^2$ alakú, akkor $1/f^2$ -zajról beszélünk. A fehér zajhoz hasonlóan ez is gyakran előfordul. Ez azzal magyarázható, hogy a fizikai rendszerekben gyakori jelenség, hogy egyik mennyiség a másik integráltjaként (vagy deriváltjaként) adódik. A Fourier-transzformáció

$$\frac{d^n f(t)}{dt^n} \leftrightarrow (j2\pi f)^n \cdot F(f) \quad (1)$$

tulajdonsága miatt a fehér zaj (időbeli) integráltjaként adódó zaj $1/f^2$, az $1/f^2$ zaj deriváltjaként adódó zaj pedig fehér spektrumú. $1/f^2$ zajt mutat például egy Brown-mozgást végző részecske [7].

Az $1/f$ zajok körébe az $1/f^\alpha$, ahol $\alpha \approx 1$, spektrumú zajok tartoznak. A szigorúan $\alpha=1$ kitevőjű jel végtelen energiájú, reális esetben tehát sávkorlátozottnak kell lennie. Az alsó határfrekvencia meghatározhatósága a mérések véges időtartama miatt korlátozott. Félvezető eszközökre 10^{-6} Hz frekvenciáig kimutatható az $1/f$ függés. Más rendszerek esetében ez az alsó határfrekvencia 10^{-10} Hz is lehet, ami 300 éves ciklusoknak felel meg [3].

2.b Markov-folyamatok

Egy diszkrét (véges vagy végtelen sok) állapottal rendelkező fizikai folyamat időbeli állapotváltozásainak sorozatát Markov-folyamatnak nevezzük, ha leírható az átmeneti valószínűségek segítségével [6,7]. Tegyük fel, hogy egy $U(t)$ zajfolyamat véletlen amplitúdóértékei ilyen állapotváltozást írnak le. A zajfolyamat amplitúdóit a $t_1 < t_2 < \dots < t_n < \dots$ diszkrét időpillanatokban megfigyelve az $U(t_1), U(t_2), \dots, U(t_n), \dots$ értékeket kapjuk. Ha bármely ilyen megfigyelési sorozat esetén teljesül, hogy egy állapot bekövetkezésének valószínűsége csak az előző m állapot függvénye, azaz

$$P (U(t_{n+1}) | U(t_1), U(t_2), \dots, U(t_n)) = P (U(t_{n+1}) | U(t_{n-m+1}), \dots, U(t_n)) , \quad (2)$$

akkor a folyamat m -edrendű Markov-folyamat. Ez felfogható úgy, hogy a folyamat m időlépésnyi memóriával rendelkezik. Az $m=1$ esetet, azaz elsőrendű Markov-folyamatot vizsgáltunk. Tegyük fel, hogy a mérés során nemcsak az idő, hanem a zaj amplitúdóértékei is diszkréttek: $U_1 < U_2 < U_3 < \dots < U_n$. Ha a folyamat stacionárius, a szomszédos időpillanatok közötti átmeneti valószínűségek nem függenek az időtől és ezen valószínűségeket csak az amplitúdóértékek határozzák meg. Ezen átmeneti valószínűségek a valószínűségi átmenetmátrixot adják meg:

$$P_{ij} = \begin{pmatrix} p(U_1|U_1) & \dots & p(U_1|U_n) \\ \vdots & & \\ p(U_n|U_1) & & p(U_n|U_n) \end{pmatrix}, \quad (3)$$

ahol $p(U_i|U_j) \geq 0$, $\sum_{j=1}^n p_{ij} = 1$.

Az elsőrendű Markov-folyamatok ilyen átmenetmátrixszal írhatók le. Vizsgálatainkban kísérletet tettünk arra, hogy az 1/f folyamatokat is ilyen átmenetmátrixszal jellemezzük.

3. A MÉRÉSI ELV

A módszer, amely alapján a zajfolyamatok vizsgálatát végeztük, arra épül, hogy egy $p(U_n)$ elsőrendű valószínűségi sűrűségfüggvényével adott véletlen folyamat numerikusan visszagenerálható [8]. A tétel rövideje lehetőséget ad az ismertetésére: Legyen adott a ξ valószínűségi változó $f(x)$ $x \in [a, b]$ sűrűségfüggvénye ($P(\xi = x) := f(x)$), melynek eloszlásfüggvénye:

$$F(x) = \int_a^x f(y) dy \quad (4)$$

Legyen v egyenletes eloszlású véletlen szám a $[0, 1)$ intervallumban, ekkor $F^{-1}(v)$ valószínűségi változó eloszlásfüggvénye $F(x)$, ugyanis

$$P(F^{-1}(v) \leq x) = P(v \leq F(x)) = F(x) \quad (5)$$

Vizsgálatainkban az $f(x)$ sűrűségfüggvényt az x változó diszkrét értékeinél adjuk meg: $P(\xi = x_i) := p_i$. Az eloszlás függvényt ekkor az

$$F(x_i) = P(\xi < x_i) = \sum_{j: x_j < x_i} p_j \quad (6)$$

alakban kapjuk. Az F^{-1} inverz függvény nem minden helyen lehet értelmezett, ezért F^{-1} helyett a

$$G(v) = \min(j \mid v_i < \sum_{k=1}^j p_k) \quad (7)$$

inverzfüggvényt alkalmazzuk. A feladat tehát a $P(\xi = x_i) = p_i$, $i = 0, \dots, n$ valószínűségekkel megadott diszkrét valószínűségi

változó generálása.

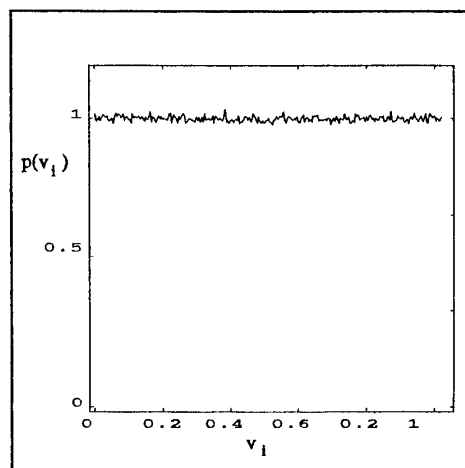
Az alkalmazott algoritmus jobban látható, ha bevezetjük a

$$\begin{aligned} q_0 &= p_0 \\ q_1 &= p_0 + p_1 \\ &\vdots \\ q_n &= p_0 + \dots + p_n \end{aligned} \quad (8)$$

jelölést. Ekkor egymásután generálva a v_i egyenletes eloszlású számokat, a $G(v_i)$ függvény értéke azon j index megkeresését jelenti, melyre $q_{j-1} \leq v_i < q_j$ teljesül. Ekkor a tétel szerint a $G(v_i)$ értékek a megadott diszkrét eloszlást követik.

Az 1. ábrán a számítógéppel generált v_i véletlen számok sűrűségfüggvénye látható.

(A visszagenerálást végző algoritmus tesztelését néhány nevezetes sűrűségfüggvényű zajfolyamat generálásával végeztük.)

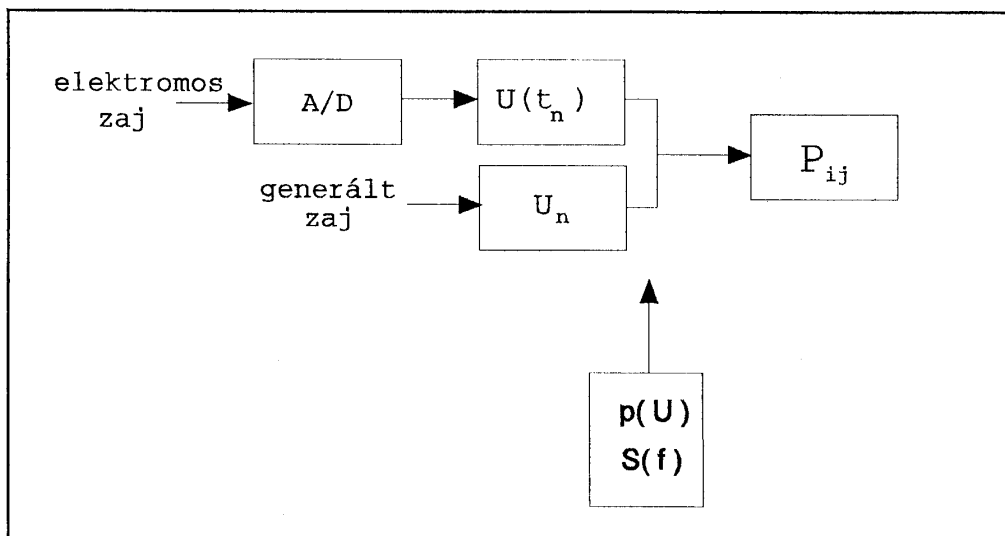

1. ábra
Az alkalmazott véletlenszám-generátor sűrűségfüggvénye 5000*1024 adatból.

Tehát ha adott valamely U_n véletlen változó $p(U_n)$ elsőrendű valószínűségi sűrűségfüggvénye, előállítható a zajfolyamatnak egy olyan realizációja, melynek a sűrűségfüggvénye pontosan $p(U_n)$. Általánosítva ezt az eljárást két dimenzióra, egy $p(U_{n+1}|U_n)$ másodrendű feltételes sűrűségfüggvényből generálhatunk egy olyan $U'_1, U'_2, \dots, U'_n, \dots$ véletlen folyamatot, melynek $p(U_{n+1}|U_n)$ a

másodrendű feltételes sűrűségfüggvénye. Ezt a generálást egy $U'_{n+1}=T(U'_n)$ rekurzióval végezzük (ahol T két v_i véletlen szám és a feltételes sűrűségfüggvény felhasználásával egy véletlen számot szolgáltat). Így valamely U_i' érték csak az előző érték függvénye, azaz elsőrendű Markov-folyamatot kapunk vissza. A $p(U_{n+1}|U_n)$ sűrűségfüggvény a változói diszkrét értékénél van megadva. Az általunk vizsgált elsőrendű stacionárius átmenetvalószínűségek mátrixa azonosítható ezzel a sűrűségfüggvénnyel.

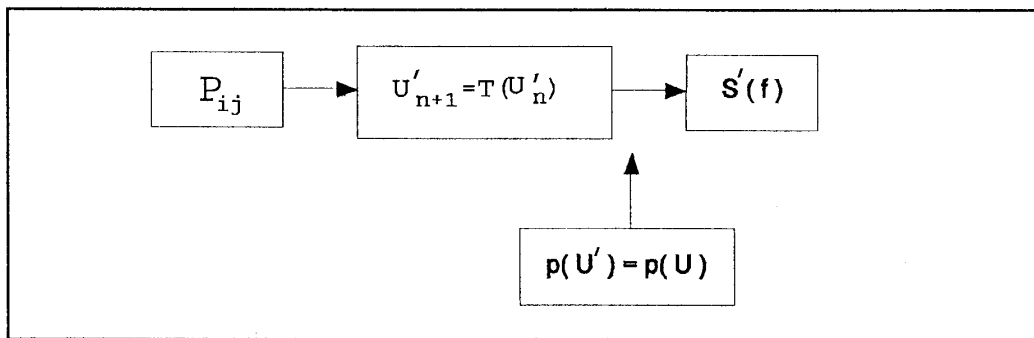
Célunk annak eldöntése, hogy a gaussi 1/f zaj rendelkezik-e a reprodukálhatóságot maga után vonó markovi tulajdonsággal. Az 2. ábrán a vizsgált zajfolyamatok feldolgozási folyamata látható.

2. ábra Az átmenetmátrix előállítása.

A vizsgált zajok számítógépes és kísérleti modellekből származnak. A kísérleti elektromos zajokat szűrjük, majd egy A/D átalakítóval 8 bitre digitalizáljuk és egy (IBM/AT 486-os)

számítógéppel dolgozzuk fel. Relatív gyakoriságok mérésével (számlálással) előállítjuk a $p(U)$ sűrűségfüggvényt és az átmeneti valószínűség mátrix elemeit. Az $S(f)$ spektrumot Fourier transzformációval átlagolásból kapjuk. (Az átlagolás szükséges, mert a statisztikus folyamatok véges megfigyelési időtartam alatt meghatározott paramétereit (így a spektrum egyes értékei is) mindig csak becsült értékek, és ezek is statisztikusan ingadoznak az elméleti értékek körül. Hogy ez a statisztikai hiba kicsi maradjon, az egymástól független méréseket átlagolni kell.)

3. ábra A zajfolyamat visszagenerálása az átmenetmátrixból.

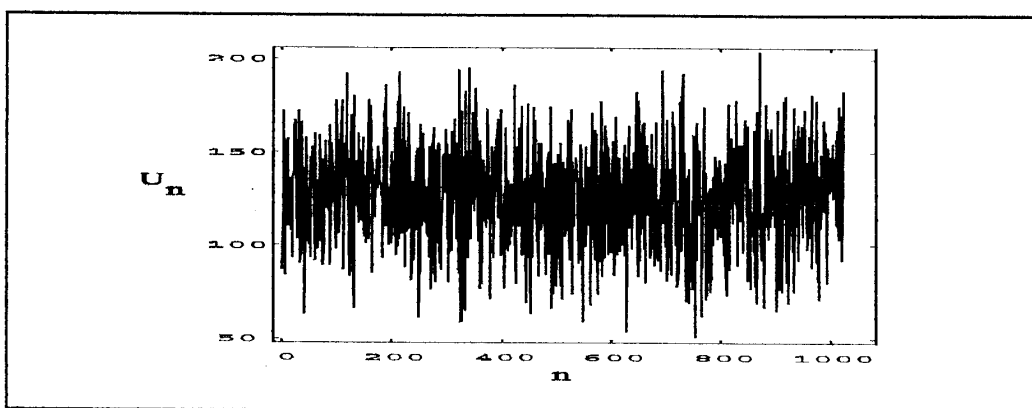
Az alkalmazott módszer lényege a következő (2.,3. ábra). Egy $p(U_n)$ sűrűségfüggvényű, $S(f)$ spektrumú zajfolyamatot vizsgálva az átmenetmátrixból visszagenerálunk egy elsőrendű Markov-folyamatot. Ezenkívül az így kapott véletlen folyamatból ismét meghatározzuk a $p(U')$ sűrűségfüggvényt. Ez megegyezik az eredeti folyamatéval: $p(U_n) = p(U'_n)$, melyet a generálás módja biztosít. Ugyanakkor a folyamat spektrumáról nem tudunk biztosat, valamely $S'(f)$ lesz. Ha az $S(f) = S'(f)$ eset is fennáll, akkor az eredeti zajfolyamat elsőrendű Markov-folyamat.

4. AZ ALGORITMUS TESZTELÉSE

A 2. és 3. ábrán látható vizsgálatot két, számítógéppel generált Markov-folyamattal tettük. Egyikben egy Gauss-eloszlású fehérzajt szolgáltató véletlenszámgenerátort alkalmaztunk, a másik zajfolyamat pedig egy Brown-mozgás modellezése.

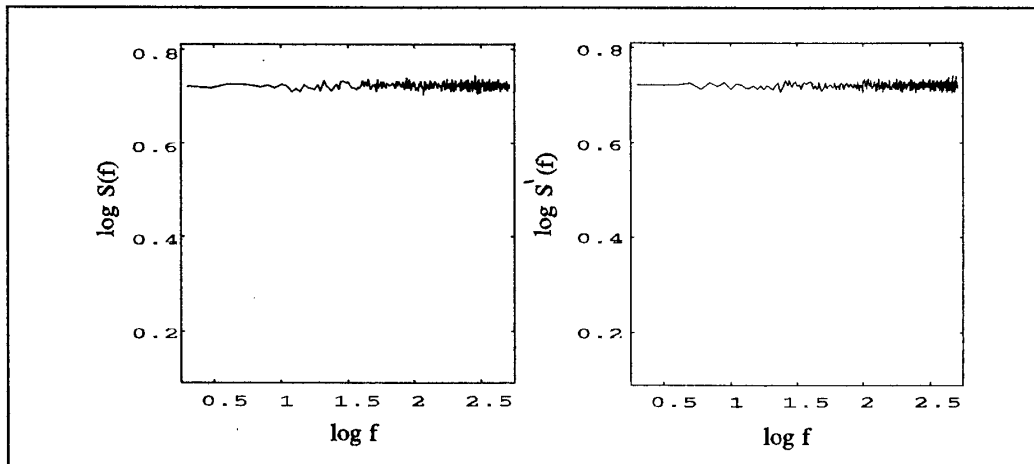
3.a Fehérzaj

Egy $N(0,1)$ paraméterű Gauss-eloszlású fehérzajt generáltunk. Ez a zajtípus nem rendelkezik additív memóriával, az egyes zajértékek teljesen függetlenek egymástól (a másodrendű sűrűségfüggvénye a $\rho=0$ korrelációs együttható miatt szeparálható). A módszert alkalmazva a gaussi fehér zajra, az eredeti zajfolyamat jellemzőit kapjuk vissza. A visszaállított zajfolyamat időbeli képe a 4. ábrán látható.

4. ábra A visszaállított fehérzaj időfüggvénye.

Az 5. ábrán az eredeti és a visszagenerált zajfolyamat spektrumát láthatjuk.

5. ábra Az eredeti és a visszagenerált fehérzaj spektruma (5000*1024 adatból).

3.b Brown-mozgás

Egy olyan egydimenziós bolyongást vettünk alapul, amelyben az U_n zajértékeket a $[0,255]$ egész számok tartományán bolyongó részecske koordinátái jelentik. A következő feltevéseket tettük:

1. legyen a bolyongás szimmetrikus, azaz valamely $U_n = i \in [1,254]$ állapotból az $i+1$ vagy az $i-1$ állapotba $1/2 - 1/2$ valószínűséggel lép a részecske, míg az i állapotba pedig $p=0$ valószínűséggel;
2. az $U_n=0$ vagy az $U_n=255$ állapotból az 1 ill. 254 állapotba $p=1$ valószínűséggel lép a részecske.

Ezen feltevésekkel az átmeneti valószínűségeket a következő

mátrix adja:

$$P_{ij} = \begin{pmatrix} 0 & 1 & 0 & \dots \\ \frac{1}{2} & 0 & \frac{1}{2} & \\ 0 & \frac{1}{2} & 0 & \frac{1}{2} \\ & & \ddots & \\ & & 0 & 1 & 0 \end{pmatrix} . \quad (9)$$

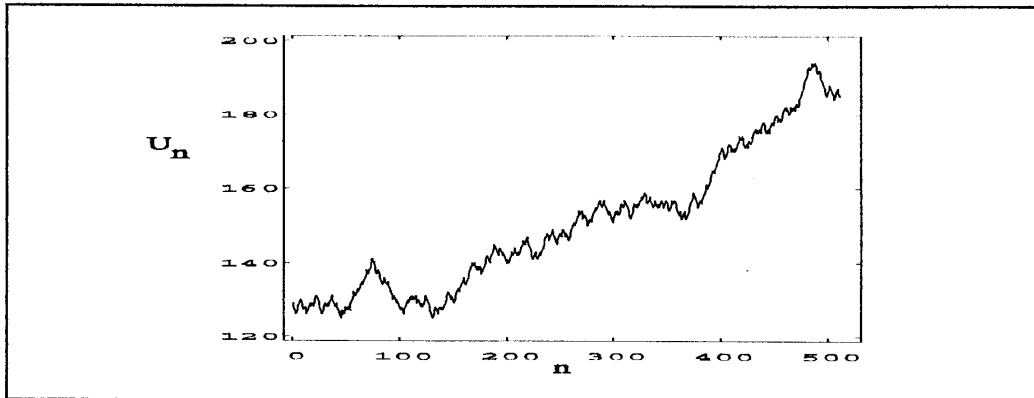
A bolyongást a $v_1 \in [0,1)$ egyenletes eloszlású véletlen számokat szolgáltató generátor segítségével építettük fel. Az $U_n \in [1,244]$ pontban lévő bolyongó részecske következő helyzetét az $U_{n+1} = U_n + V_n$ összeg adja, ahol

$$V_n = \begin{cases} 1 & , \text{ ha } v_n \geq 0.5 \\ -1 & , \text{ ha } v_n < 0.5 \end{cases} \quad (10)$$

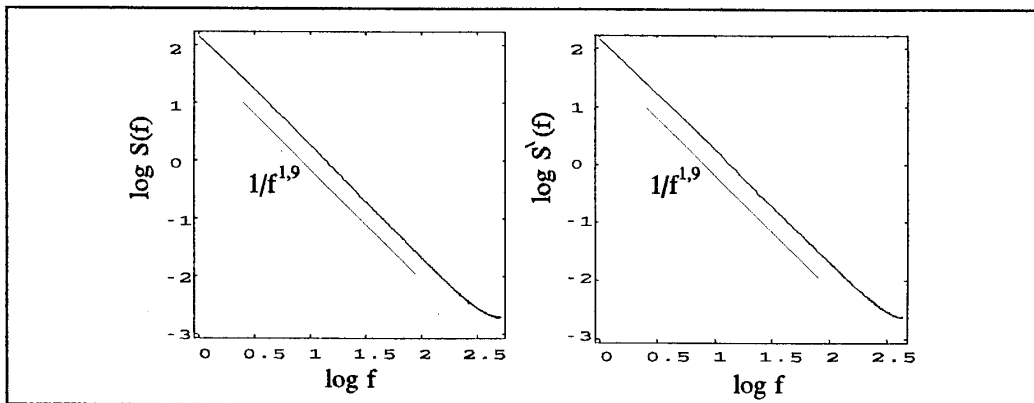
A $V_1, V_2, \dots$ egymástól független, véletlen számok, melyek csak a ± 1 értékeket vehetik fel $1/2 - 1/2$ valószínűséggel. Ekkor U_n előállítható az

$$U_n = V_1 + V_2 + \dots + V_n \quad (11)$$

összeggel. Így a mozgás valamiféle additív memóriával rendelkezik, a zajfolyamat korrelációja erős. A 6. ábrán a Brown-mozgást, az eredeti és a visszagenerált zaj spektrumát pedig a 7. ábrán láthatjuk.

6. ábra A Brown-mozgás időbeli képe.

7. ábra Az eredeti és a visszanyert Brown-mozgás spektruma (adatok száma $5000 \cdot 1024$).

5. GAUSSI 1/F ZAJOK VIZSGÁLATA

Az előzőekben látott lejárást négy különböző eredetű gaussi 1/f zajra alkalmaztuk. Ebből két zajfolyamatot számítógéppel szimuláltunk.

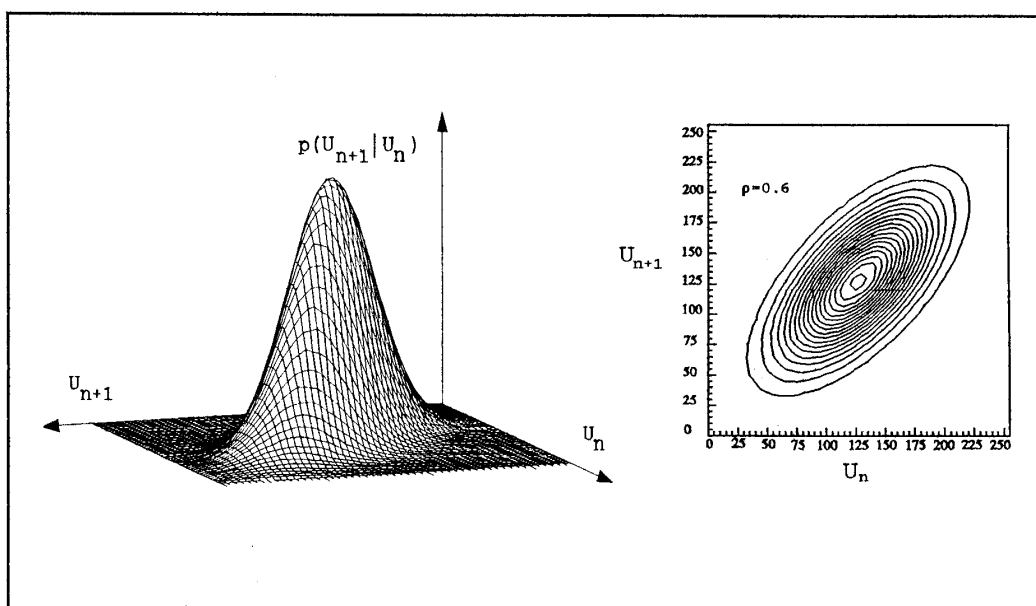
Az 1/f folyamatok hosszútávú memóriával rendelkeznek. Az átmenetmátrix előállításánál marad egy szabad paraméter, mégpedig a zajfolyamat ρ korrelációs együtthatója ($0 < |\rho| < 1$). Kis korreláció esetén a fehér zajhoz hasonló átmenetmátrixot kapunk. Erős korreláció esetén pedig az átmenetmátrix főátlótól távoli elemei praktikusán nullának vehetők, hasonlóan a Brown-mozgásnál látottakhoz.

A kísérleti 1/f zajokat vizsgálat előtt sávkorlátozottá tesszük. Az így kapott folyamat tehát valamely $f_{\max}$ határfrekvenciánál magasabb tagokat nem tartalmaz. Az átmenetmátrix készítésekor az egymást követő U_n, U_{n+1} értékek között eltelt időt csak az f_{mv} mintavételi frekvencia határozza meg. Ha gyors a mintavételezés, erősen korrelált lesz a jel. Ezen zajfolyamatoknál, hogy ne túlkorrelált jelet mérjünk, a mintavételi tételnek [13] megfelelő, $f_{mv} = 3f_{\max}$ mintavételi frekvenciával mértünk. (A számítógéppel szimulált zajok esetén a feladat annyiban egyszerűbb, hogy a korreláció adott.)

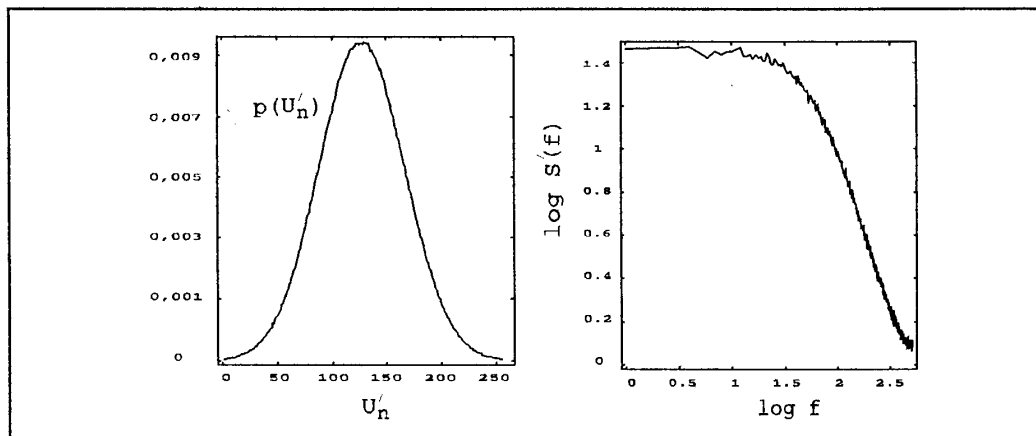
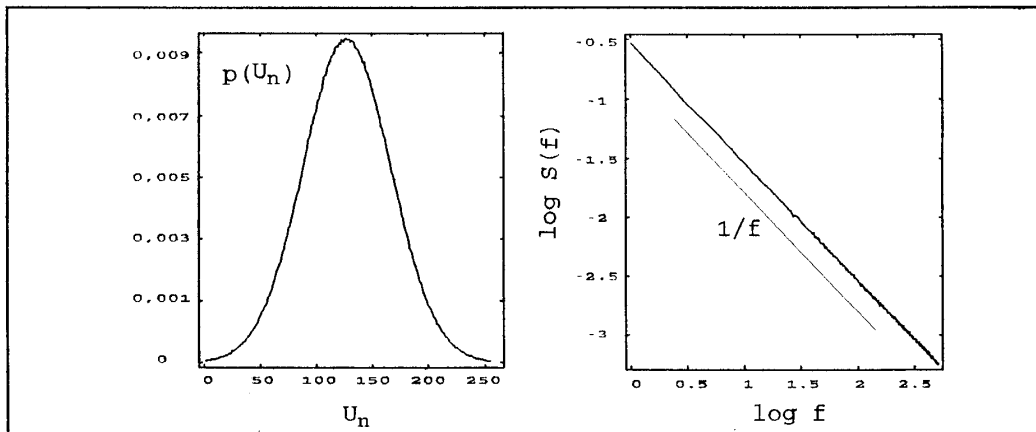

5.a Számítógépes modellek

Az első, komputerrel generált $1/f$ zajmodellben egy Gauss-eloszlású fehérzajt Fourier-transzformálunk. A zajértékeket egy véletlenszám-generátorral állítjuk elő, majd a frekvenciatartományban $1/f$ zajjává skálázzuk át. Inverz Fourier-transzformációval egy Gauss-eloszlású $1/f$ zajt kapunk. A kapott folyamathoz $\rho=0,6$ korelációs együttható tartozik. A 8. ábrán a zajfolyamat másodrendű valószínűségi sűrűségfüggvényét és metszeteit láthatjuk. (A metszetként kapott ellipszisek excentricitását pontosan a ρ korelációs együttható határozza meg.) Az eredeti és visszagenerált zaj sűrűségfüggvényét és spektrumát a 9. és a 10. ábrán láthatjuk.

8. ábra Az első, számítógéppel generált folyamat másodrendű sűrűségfüggvénye és metszetei (adatok száma $260 \cdot 10^6$).

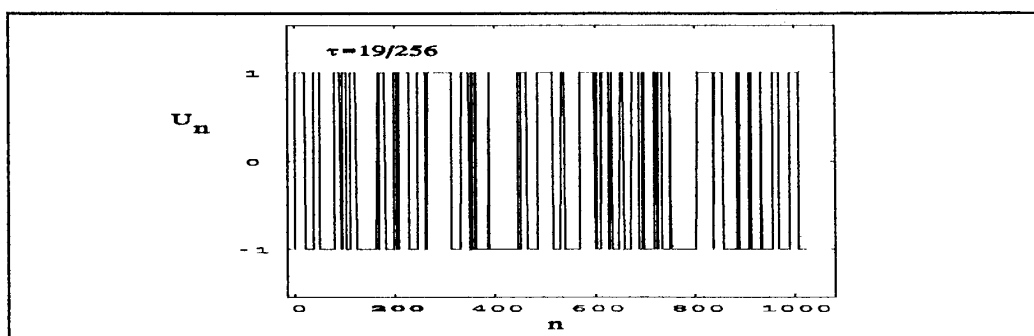

9.,10. ábra Az első, számítógéppel generált (eredeti) folyamat sűrűségfüggvénye és spektruma (fent), és a visszanyert folyamat sűrűségfüggvénye és spektruma (lent).

A kapott sűrűségfüggvények megegyeznek, viszont a visszaillesztett folyamat spektruma lorentzi. Tehát a fenti módon generált $1/f$ zaj nem elsőrendű Markov-folyamat.

A másik komputermodeellt egymástól független lorentzi spektrumú folyamatok összegzésével nyerjük. Lorentzi spektrumú folyamatot Poisson-folyamatból kapunk. Egy elemi Poisson-folyamat zajértékeit pedig valamely esemény két egymás utáni bekövetkezései között eltelt diszkrét időlépések számából kapjuk.

Az esemény, melyet figyelünk a már látott egyenletes eloszlású generátor véletlen $v_i \in [0,1)$ értékeinek a $[0, \tau]$ intervallumban való előfordulása, ahol $0 < \tau < 1$ egy általunk megadott szám. Egy algoritmussal azt számláljuk, hány darab v_i érték szükséges, azaz mennyi idő telik el, míg valamely $v_i \in [0, \tau]$. Ezen diszkrét időértékek egy τ paraméterű exponenciális eloszlású Poisson-folyamatot alkotnak [9]: $p(x) = \tau \cdot \exp(-\tau \cdot x)$. A Poisson-folyamat véletlen értékeit kapcsolási időpillanatoknak tekintve egy random triggerelt jelet készítünk, melynek amplitúdója a ± 1 értékeket veszi fel. Egy, a $\tau = 19/256$ paraméterrel indított jel a 11. ábrán látható.

11. ábra A "random-szignál" időbeli képe.

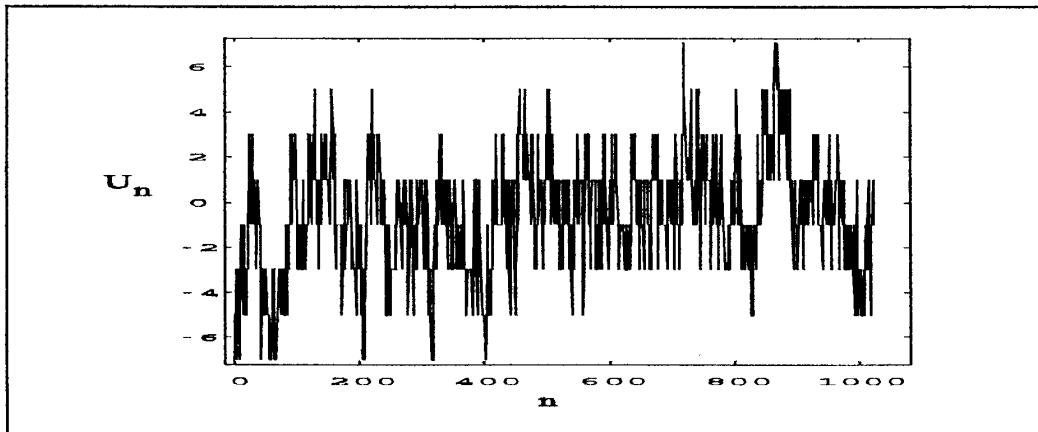
Egy ilyen jel spektruma lorentzi [7]:

$$S(\omega) = c \frac{\frac{1}{\tau}}{1 + (\omega \frac{1}{\tau})^2} \quad (12)$$

Ha több egymástól független Poisson-folyamatot összegzünk úgy, hogy a τ paraméter $g(\tau) = \tau$ eloszlású valamely $[\tau_1, \tau_2]$ intervallumban, akkor a kapott zaj spektruma $1/f$ [4]:

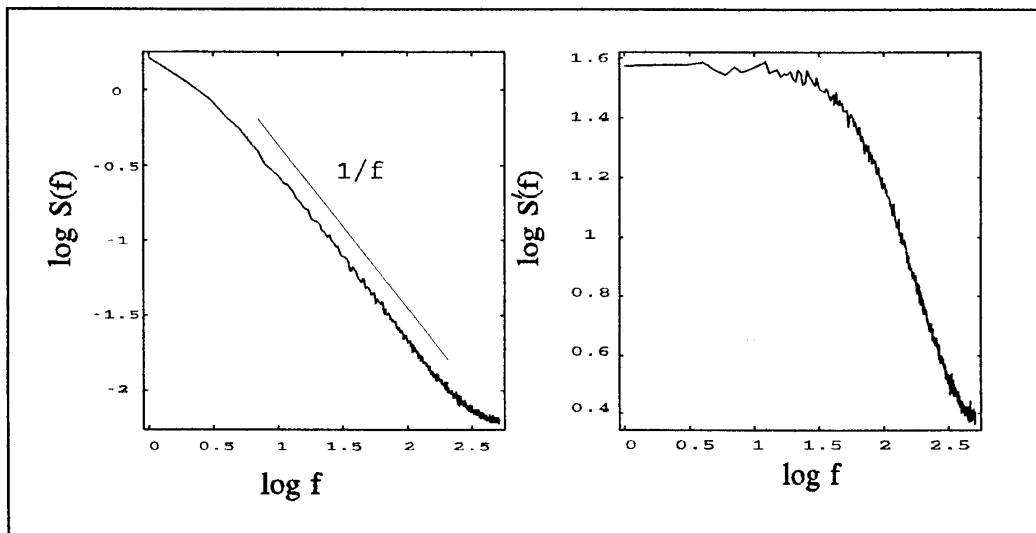
$$S(f) \approx \int_0^{\infty} \frac{\frac{1}{\tau}}{1 + (\omega \frac{1}{\tau})^2} g(\tau) d\tau \approx \frac{1}{\omega \ln(\frac{\tau_2}{\tau_1})} (\tan^{-1} \omega \tau_2 - \tan^{-1} \omega \tau_1) \approx \frac{1}{f} \quad (13)$$

8 különböző τ paraméterű Poisson-folyamatot összegeztünk. Az így kapott zajfolyamat időbeli képe a 12. ábrán látható.

12. ábra Független Poisson-folyamatok összegzésével nyert zajfolyamat.

Az eredeti és az átmenetmátrixból visszagenerált folyamat spektruma a 13. ábrán látható.

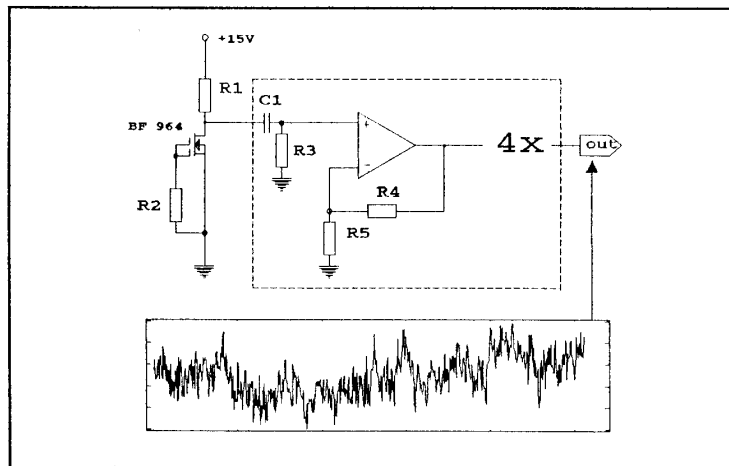

13. ábra Független Poisson-folyamatok összegzésével kapott zaj spektruma és a visszagenerált folyamat spektruma.

Ismét lorentzi spektrumot kaptunk. Tehát az elosztott időállandójú Poisson-folyamatok szuperpozíciójával kapott $1/f$ zaj sem Markov-folyamat.

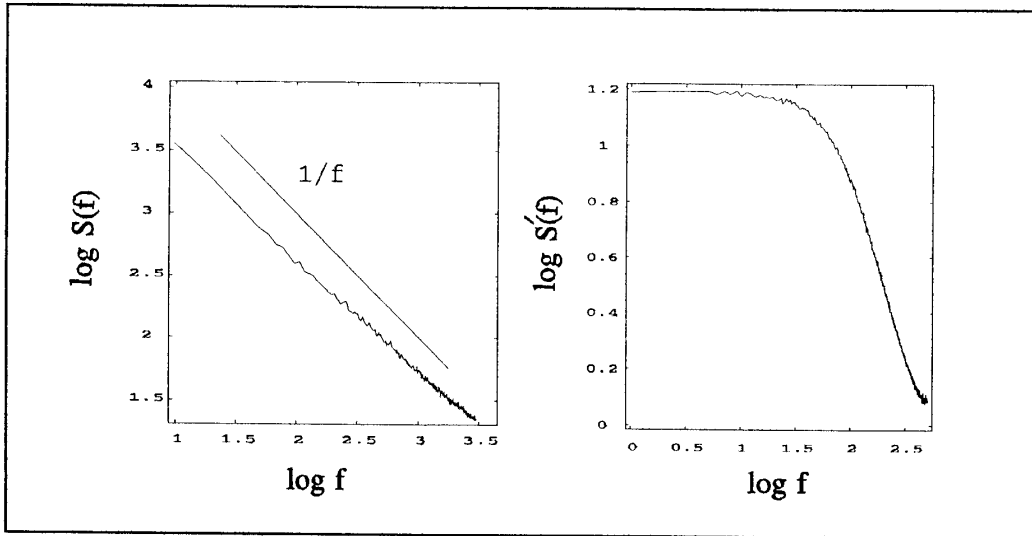
5.b Kísérleti modellek

Az első áramkörben egy FET tranzisztor μV -os nagyságrendű (gaussi) $1/f$ zaját erősítjük fel [4,10] (14. ábra)

14. ábra MOSFET zajforrással felépített $1/f$ zajgenerátor.

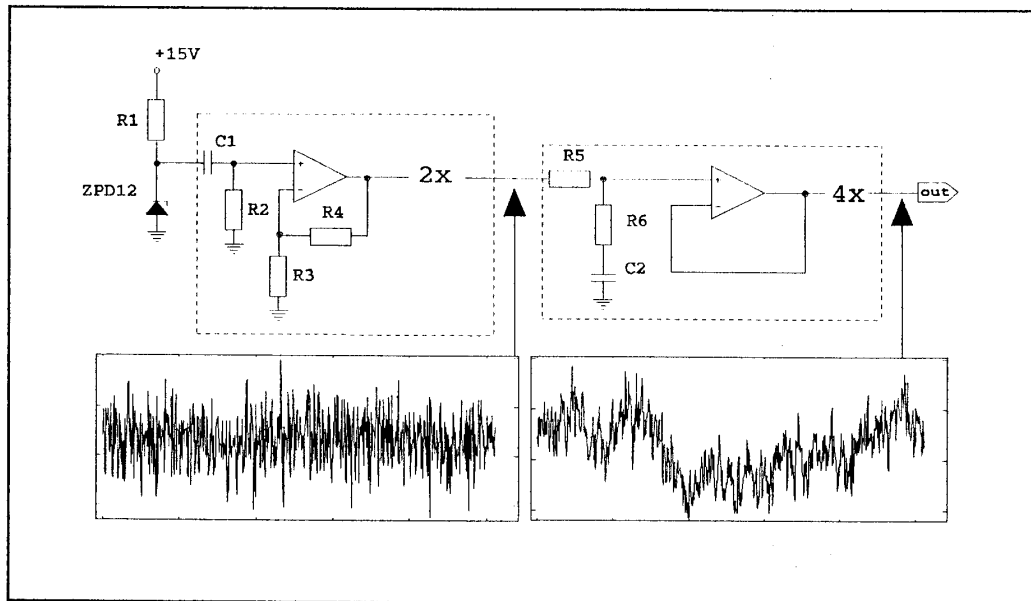
Mintavételezés előtt a kapott jelet $f_n=3\text{KHz}$ határfrekvenciájú aluláteresztő szűrővel vágjuk. A mintavételezést $f_{mv}=10\text{KHz}$ frekvenciával végezzük. A korrelációs együttható $\rho=0,5$ -nek adódik. Az $f \leq 3000\text{Hz}$ tartományon $1/f^{0.88}$ meredekségű spektrumot kapunk. Az eredeti és az átmenetmátrixból visszagenerált folyamat spektruma a 15. ábrán látható.

15. ábra A MOSFET tranzisztoros áramkör zajának spektruma, és a visszagenerált zajfolyamat spektruma.

Tehát kísérleti $1/f$ zajból sem kapunk Markov-folyamatot.

A másik folyamat előállításánál felhasználtuk Marvin Keschner módszerét, azaz fehérzaj szűrésével kapunk $1/f$ folyamatot [3]. Az elektromos áramkör két részből áll. Az első egy Zener diódát alkalmazó zajforrás, melyben a Z dióda a letörési pont közelében működik [11]. Az áramkört az 16. ábra bal oldalán láthatjuk.

16. ábra Zener-diódával felépített zajforrás és a szűrő áramköre. Az egyes egységek által szolgáltatott zajfolyamatot alul láthatjuk.

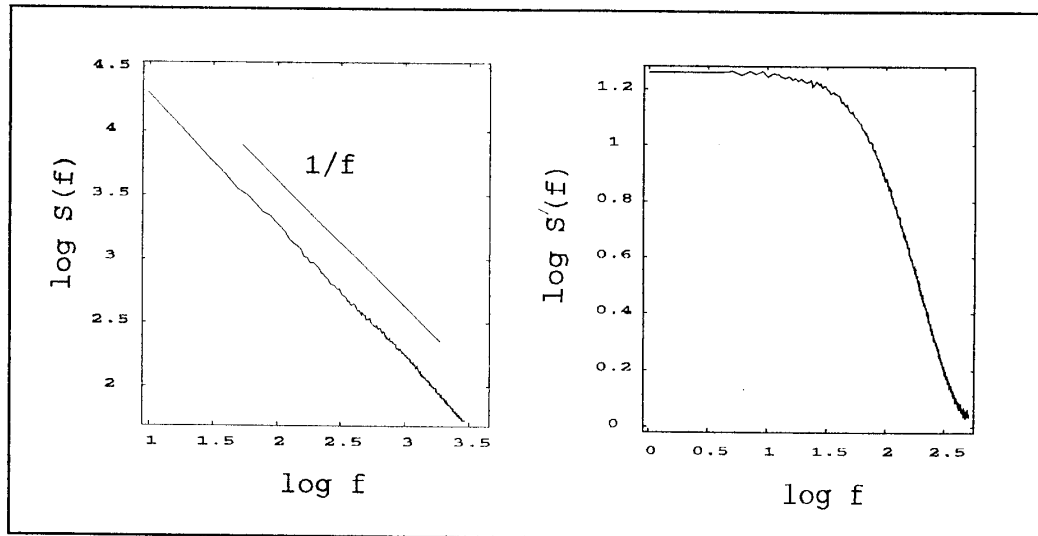
Az áramkör kimenetén Gauss-eloszlású fehér zajt kapunk. Ezt a fehér zajt egy szűrőlánc segítségével $1/f$ zajjává szűrjük. Ez a következő elven működik. Egy $A(f)$ átviteli függvényű áramkör a bemenetére adott $S_x(f)$ spektrumú, $X(t)$ időfüggvényű jelet egy $Y(t)$ időfüggvényű

$$S_y(f) = |A(f)|^2 S_x(f) \quad (14)$$

spektrumú jelbe viszi át [12]. Az $S_x(f) = \text{konst.}$, mivel a bemenő jel fehér zaj. Emiatt, ha $|A(f)|^2 \sim 1/f$, az áramkör kimenetén $1/f$ zajt kapunk. Az $|A(f)|^2 \sim 1/f$ átvitelt proporcionális szűrőkkel biztosítjuk 4 frekvenciadekád felett (16. ábra jobb oldalán). A mintavétel ismét $f_{mv} = 10\text{KHz}$ frekvenciával történt, a korrelációs együttható $\rho = 0,6$. Az eredeti és az átmenetmátrixból visszagenerált folyamat spektruma a 17. ábrán látható. Az eredeti

1/f folyamat ebben az esetben sem markovi.

17. ábra A Zener-diódával felépített áramkör zajának spektruma, és a visszagenerált zajfolyamat spektruma.

6. Az eredmények összefoglalása

Az eredmények általánossága érdekében a vizsgálatokat négy különböző eredetű gaussi 1/f zajra is elvégeztük. Eredményként lorentzi spektrumokat kaptunk. Ezek tehát nem elsőrendű Markov-folyamatok. Az elsőrendű átmeneti valószínűség ismerete nem elegendő az 1/f zaj egy $U'_{n+1}=T(U'_n)$ jellegű iterációs modelljéhez. Tehát ezeket a folyamatokat a teljesítménysűrűség-spektrumuk mellett az elsőrendű és másodrendű sűrűségfüggvényeik nem jellemzik olyan mértékben, hogy egy ezen függvényeknek megfelelő időbeli zajfolyamat előállítható lenne. A módszerként adott algoritmus egy ρ korrelációjú 1/f folyamatból annyi információt tart meg, amennyi a visszagenerált zaj markovi tulajdonságának megfelel. A végzett kísérletek és kapott eredmények általánosságát a Gauss-eloszlás gyakori előfordulása, valamint a vizsgálat különböző eredetű 1/f zajokra való elvégzése támasztja alá.

Irodalomjegyzék

- [1] R.F. Voss: Proc. 33rd Annual Symp. on Freq control, Atlantic City, 1979.
- [2] F.N. Hooge: 1/f noise Physica 83B (1976) 14-23
- [3] Marvin S Keshner: 1/f noise Proc. of the IEEE, Vol. 70, No. 3, March 1982.
- [4] Dr. Ambrózy András: Elektronikus zajok Műszaki K., Bp. 1972.
- [5] Nelson Max: Noise and stochastic processes Dover Publications, New York 1954.
- [6] Prékopa András: Valószínűségelmélet műszaki alkalmazásokkal Műszaki K., Bp. 1980.
- [7] Fazlollah M. Reza: Bevezetés az információelméletbe Műszaki K., Bp. 1966.
- [8] Deák Ferenc: Véletlenszám-generátorok és alkalmazásuk Akadémiai K., Bp. 1986.
- [9] S. Karlin, H. M. Taylor: Sztochasztikus folyamatok Gondolat K., Bp. 1985.
- [10] Motchenbacher-Fitchen: Kis-zajú elektronikus áramkörök tervezése Műszaki K., Bp. 1977.
- [11] J. Belan, F. Matiscak, V. Mikolaj, F. Strapko, V. Latta: Dependence of voltage on the ratio of the avalanche and tunneling in reference diodes Proc. Noise in Physical Systems, 263, Akadémiai K., Bp. 1990.

- [12] Dr. Schnell László: Jelek és rendszerek mérés technikája
Műszaki K., Bp. 1985.
- [13] Norbert Hesselmann: Digitális jelfeldolgozás
Műszaki K., Bp. 1985.